

Esthetische waardering voor architectuur en schilderkunst

Harry B.G. Ganzeboom

Vakgroep Empirisch-Theoretische Sociologie
Rijksuniversiteit Utrecht

In de Nederlandse sociologie is er de laatste tien jaar een gerichte belangstelling ontstaan voor toepassing van informatie-theoretische gezichtspunten (Berlyne, 1971; Berlyne & Madsen, 1973) in sociologisch veldonderzoek, in het bijzonder waar dit betrekking heeft op cultuurdeelname (Ganzeboom, 1984, 1989; Knulst, 1989). De lijn naar het werk van de psycholoog Berlyne ligt met name via het proefschrift van Schellekens (Schellekens, 1976; zie ook Meuwese, 1980) en het werk van Driessen (Driessen, 1981; Driessen & Beereboom, 1983). De informatietheorie spreekt hierbij vooral aan, omdat men ermee goed kan verklaren waarom er in hogere statusgroepen zo'n sterke voorkeur voor deelname aan kunstzinnige activiteiten bestaat. Dit zou volgen uit het complexe karakter van kunstzinnige stimuli en de grotere informatiecapaciteit waarover hogere statusgroepen, in het bijzonder hoger opgeleiden, kunnen beschikken. In dit artikel doe ik verslag van een analyse van sociologisch veldmateriaal waarin de hypothese getoetst wordt dat esthetische waardering voor kunstzinnige stimuli kan worden opgevat als het verwerken van de stimuli als min of meer complexe informatie.

Waardering van architectuur in het Monumentenonderzoek

Deze analyse van esthetische waardering van kunstobjecten bouwt voort op de analyse waarvan in mijn dissertatie 'Cultuur en Informatieverwerking' (Ganzeboom, 1984) verslag is gedaan. Eén van de hoofdvragen van dat onderzoek was hoe esthetische waardering voor architectuur te verklaren valt. Het daarbij gebruikte datamateriaal was afkomstig uit een onderzoek naar 'Beleving van Monumenten' (Ganzeboom, 1982, 1983), waarin de centrale probleemstelling zich richtte op de vraag hoe als monument beschermde architectuur gewaardeerd wordt in verhouding tot (nog) niet als monument beschermde architectuur. In dat onderzoek is aan de ondervraagden (ook een steekproef uit de Utrechtse bevolking) een serie van 96 foto's van gebouwen in de binnenstad van Utrecht ter beoordeling

voorgelegd. Het resultaat van dit onderzoek was dat oudere en als monument beschermde gebouwen op aanzienlijk meer waardering onder de bevolking mogen rekenen dan modernere gebouwen. Zelfs wanneer de oudere objecten vergeleken werden met moderne objecten van internationaal erkend niveau in de stad Utrecht, zoals de Stadsschouwburg van Dudok en het Muziekcentrum van Herzberger.

Het verschil in waardering tussen deze twee categorieën (oud en modern) werd in eerste instantie teruggevoerd op een afleiding uit de informatie-esthetica. Die gaat uit van de visuele variatie (formele informatie) die door gebouwde omgevingen wordt geboden. Oudere gebouwen worden mooier gevonden omdat zij een grotere hoeveelheid visuele informatie (zo mogelijk in de hand gehouden door een evenwichtige compositie) bieden dan moderne gebouwen. Deze redenering bleek evenwel niet goed op te gaan (Ganzeboom, 1984, p. 170-172). Weliswaar was het voorspelde verband tussen visuele variatie en esthetische waardering aantoonbaar, maar het was niet buitengewoon sterk. Problematischer voor de verklaring was echter dat er praktisch geen relatie werd aangetroffen tussen de ouderdom van een gebouw en de hoeveelheid geboden visuele variatie. Er bleken bij nadere inventarisatie behoorlijk wat laag gewaardeerde, maar sterk gevarieerde moderne bebouwing te bestaan (prominent voorbeeld: het interieur van het winkelcomplex Hoog Catharijne). Ook bestaan er een aantal oudere gebouwen met een tamelijk eenvoudige vormgeving, die verhoudingsgewijs hoog gewaardeerd werden (bijvoorbeeld hofjes, woonhuizen).

Een tweede poging om het verschil in waardering tussen oudere en moderne bebouwing te verklaren werd gericht op de semantische aspecten van straatbeelden. Doorslaggevend bij de waardering op semantisch niveau bleken twee soorten factoren te zijn. De eerste groep determinanten heeft betrekking op de functie van de bebouwing in het stadsbeeld. Een hoog gewaardeerde functie bleek daarbij die van rustpunt in de stad, in contrast met typisch stedelijke functies als verkeer en winkels. Als indicaties voor een rustpuntfunctie werden natuurlijke elementen als groen en water genomen. De tweede groep determinanten van esthetische waardering heeft te maken met traditionaliteit. De meeste waardering kregen gebouwen die in traditionele bouwmaterialen (met name baksteen) en vormen (lijstgevels, schuine daken) zijn uitgevoerd, terwijl moderne bouwmaterialen (als beton, glas en kunststof) zelfs negatief werden gewaardeerd. Het is niet zozeer de objectieve ouderdom die men waardeert, maar meer de

pretentie van ouderdom en traditionaliteit die met het gebouw verbonden is. Gebouwen in neo-stijlen, lopend van neo-renaissance tot 'nieuwe truttigheid' ('aangepaste nieuwbouw'), werden in verhouding tot hun ouderdom bijvoorbeeld systematisch hoog gewaardeerd.

Deze resultaten zijn te verklaren vanuit de informatietheorie wanneer men uitgaat van de aanname dat een rustpunt-functie en traditionaliteit vormen van de-activerende informatie zijn. Dan wordt ook de veronderstelling aannemelijker, dat semantisch het verschil tussen oudere en nieuwere objecten ligt in het feit dat nieuwere objecten moeilijk te begrijpen en te waarderen zijn, omdat ze als het ware een overmaat aan complexe informatie bieden. Zo'n aanname sluit goed aan bij gangbare opvattingen over de verhouding tussen klassieke en moderne kunst. Moderne beeldende kunst ziet er soms niet zo ingewikkeld uit, maar het is heel moeilijk om er waardering voor op te brengen. De reden daarvoor is dat het plezier bij het waarderen van moderne objecten zit in een soort informatie die niet direct aan het object is af te lezen, maar ontleend moet worden aan middelrijke bronnen. Men moet een ervaren kunstparticipant zijn en al veel van moderne kunst (architectuur) weten om ervan te kunnen genieten.

Een verklaring opstellen is een, haar toetsen is een tweede. Daarvoor is het noodzakelijk dat men zich richt op de verschillen tussen personen met een verschillende mate van culturele vaardigheid (informatiecapaciteit). Wanneer moderne architectuur laag gewaardeerd is omdat zij moeilijk is om te bevatten, dan volgt daaruit volgens de informatiehypothese dat personen met grotere culturele vaardigheid relatief veel waardering voor moderne bouwkunst opbrengen. In het Utrechtse Monumentenonderzoek werd dit getoetst door de verschillen te bekijken tussen hoger en lager opgeleiden, tussen cultureel actieven en cultureel inactieven en tussen personen met een grote kennis van de geschiedenis van de bouwkunst en anderen. Bovenstaande redenering bleek toen *niet* op te gaan. Over het geheel waren de verschillen niet groot. Voorzover ze wel bestonden, stonden hoger opgeleiden, cultureel actieven en personen met veel culturele kennis juist negatiever tegenover moderne architectuur dan hun tegenpolen. Om een verklaring vanuit de informatietheorie te redden, moest uitdrukkelijk een beroep worden gedaan op ad hoc argumenten. De bevindingen zouden specifiek voor de Utrechtse omstandigheden kunnen zijn, omdat een deel van de voorgelegde moderne objecten uit het Hoog Catharijne complex afkomstig is. Hoger opgeleiden kunnen wellicht beter beoordelen welk een aantasting de aanleg van dit moderne

winkel- en kantorencomplex voor de oude stad betekend heeft. De weerzin van de cultureel competenten geldt dan volgens deze redenering niet de moderniteit van de getoonde objecten, maar de aantasting van de oude stad. Door personen met een geringere culturele competentie is deze aantasting misschien niet eens opgemerkt. De bevindingen kunnen ook specifiek zijn voor architectuur, omdat bebouwing niet als kunst, maar als gebruiksvoorwerp wordt ervaren. Het was niet mogelijk deze redeneringen met het beschikbare materiaal op de proef te stellen. Dat kan met het materiaal dat in het Utrechtse onderzoek uit 1984/1985 is verzameld ook niet, maar wel is het mogelijk om dezelfde redenering nog eens op geldigheid te toetsen, maar nu niet alleen met waardering voor architectuur, maar ook met waardering voor schilderkunst.

Analyse

In het onderzoek 'Cultuurdeelname in Utrecht 1984/85' (Ganzeboom, 1989) was een vraagstelling opgenomen omtrent de waardering voor een serie van acht foto's van Utrechtse gebouwen (een replicatie van het Monumentenonderzoek) én voor een serie van acht reproducties (ansichtkaarten) van werk van Nederlandse schilders in Nederlandse musea. Variatie in ouderdom was daarin voor zowel schilderijen als gebouwen nadrukkelijk aanwezig. De beoordeling van deze stimuli was opgenomen in een survey van 436 inwoners van de stad Utrecht. In Tabel 1 wordt de factoranalyse voor de beide sets gerapporteerd, waaruit duidelijk blijkt dat de ouderdom van de objecten ook hier overheersend is voor de gemiddelde waardering én voor de factorstructuur waarin de esthetische oordelen uiteenvallen. Oudere objecten worden boven de modernere geprefereerd. In beide gevallen valt de factorstructuur uiteen in twee factoren (oud en modern), hetgeen wijst op een tegenstelling die wordt ervaren tussen oudere en nieuwere objecten en tussen de ondervraagden die uiteenvallen in een groep die grotere sympathie heeft voor oudere objecten en een groep die grotere sympathie heeft voor modernere objecten. Op basis van deze factorstructuur zijn uit de variabelen twee indices geconstrueerd. Eén die het verschil in waardering tussen de moderne gebouwen en de oudere gebouwen aangeeft en één die het verschil in waardering tussen de oudere schilderijen en de moderne schilderijen aangeeft. Bij deze indexconstructie zijn de twee objecten die zowel met oud als modern in verband staan (namelijk het Stadhuis, respectievelijk Van Gogh) weggelaten.

Tabel 1: Factoranalyse van voorkeuren voor architectuur en schilderkunst.

Bouwkunst	Bouwjaar	M	SD	OUD	MODERN
2. Kloostergang St. Marie	1200	3.3	0.6	.75	-.13
1. Achter den Dom	1400	3.4	0.6	.71	-.06
3. Geertekerk	1400	3.1	0.7	.63	.01
6. Stadhuis	1800	2.9	0.8	-.13	.05
5. Politiebureau Tolsteeg	1925	2.2	0.8	.14	.47
4. Stadsschouwburg	1940	2.4	0.9	.09	.61
7. Muziekcentrum	1975	2.1	0.9	-.06	.36
8. Boven Clarenburg (HC)	1975	2.1	0.9	-.07	.38

Schilderkunst	Eeuw	M	SD	OUD	MODERN
8. Vermeer, Melkmeisje	17e	2.9	1.0	.86	-.15
7. Dou, Rembrandts moeder	17e	2.9	1.0	.78	-.24
1. Van Gogh	19e	2.8	1.0	.31	.33
6. Israëls, Strand	19e	2.8	1.0	.40	-.00
5. Mondriaan	20e	2.1	1.1	-.14	.52
3. Lucebert	20e	1.7	0.9	.04	.55
4. Appel, Feest in Lapland	20e	1.8	1.0	-.07	.61
2. De Kooning	20e	1.9	1.1	-.13	.55

De ondervraagden is ook gevraagd of zij het object thuis wisten te brengen (plaats van het gebouw noemen; schilder noemen), en vervolgens of zij wilden aangeven in hoeverre zij het voorgeschotelde object 'heel mooi', 'mooi', 'lelijk' dan wel 'heel lelijk' vonden. Het herkenning gedeelte van deze vraag maakt onderdeel uit van het instrument om culturele kennis te meten. De culturele vaardigheid (informatiecapaciteit) van de ondervraagden wordt voorts afgemeten aan het feitelijk niveau van cultuurdeelname van de ondervraagden en de mate waarin zij in het ouderlijk milieu met cultuur zijn opgevoed. Andere kenmerken die bij de ondervraagden zijn gemeten, zijn van meer demografische aard: leeftijd, opleiding en beroep¹⁾.

De invloed van de sociale achtergrondvariabelen en de meer directe indicatoren van culturele informatiecapaciteit op de indicatoren van esthetische voorkeuren worden berekend in Tabel 2. De regressievergelijking van verschil in waardering voor oude boven moderne architectuur laat zien dat er wat dit betreft weinig variaties in waardering zijn tussen de onderscheiden groepen. Evenals in het eerdere onderzoek hebben hoger opgeleiden significant meer waardering voor oudere objecten. Wanneer in de regressievergelijking de opleiding constant is gehouden, blijken personen met een grotere culturele

1) Verdere details over de gebruikte meetinstrumenten kunnen worden gevonden in Ganzeboom (1989).

kennis weer meer waardering voor moderne objecten te hebben. Deze relaties zijn weliswaar significant, maar niet erg sterk. Het is onduidelijk hoe ze te interpreteren.

Tabel 2: Relatie tussen achtergrondvariabelen, cultuurdeelname en verschillen in waardering voor MODERNE versus OUDE objecten.

	voorkeur voor moderne boven traditionele architectuur (*)		voorkeur voor moderne boven traditionele schilderkunst (**)	
	r	B	r	B
Sociale achtergrond				
Leeftijd	.13		-.34	-.17
Opleiding	-.11	-.12	.47	.31
Beroepsstatus	-.01		.22	
Informatiecapaciteit				
Culturele opvoeding	-.07		.33	
Culturele kennis	.04	.14	.28	
Cultuurdeelname	-.06		.40	.16
	R =	.18		.53

(*) Vergelijk Tabel 1; Waardering voor Stadhuis is weggelaten uit index.

(**) Vergelijk Tabel 1; Waardering voor Van Gogh is weggelaten uit index.

De regressievergelijking voor waardering voor oude boven moderne schilderkunst vertoont wél sterke relaties. Moderne schilderkunst wordt meer gewaardeerd door jongeren, personen met hoge opleiding, veel culturele kennis en hoge culturele normen en natuurlijk de cultureel actieven zelf. De opleiding blijkt onder deze determinanten de sterkste voorspeller, gevolgd door cultuurdeelname en de leeftijd. De invloed van de meest directe indicator van informatieverwerkingscapaciteit, de gemeten culturele kennis, valt echter weg wanneer in de regressievergelijking de overige predictoren constant wordt gehouden. De invloed van culturele kennis verloopt via de cultuurdeelnamevariabele. Deze relaties komen goed overeen met de vanuit de informatiehypothese gegeven verklaring: moderne schilderkunst is moeilijker te begrijpen dan traditionele en heeft daarom vooral waardering van personen met grote culturele vaardigheid.

Interpretatie en conclusie

Vatten we deze analyse van esthetische oordelen samen, dan valt te wijzen op de sterke relatie tussen de ouderdom van de culturele objecten en de esthetische waardering ervoor: hoe ouder, hoe mooier. Volgens de factoranalyses treedt er systematisch verschil van mening

aan de dag. Sommige ondervraagden hebben een relatief grote waardering voor moderne objecten, andere juist voor oudere objecten. Dit geldt zowel voor architectuur als voor schilderkunst.

Vanuit de informatietheorie van esthetische waardering kunnen deze smaakverschillen in verband gebracht worden met de complexiteit van objecten. Hoe moderner een object, des te meer moet men ervan weten om het te kunnen waarderen en hoe lastiger het is om deze informatie aan het object zelf af te lezen. De analyse van de individuele verschillen in Tabel 2 laat zien dat dit niet zonder meer opgaat. De informatietheoretische verklaring gaat goed op voor schilderkunst. De voorkeur voor het moderne treffen we hier vooral aan onder personen met een grote culturele competentie en activiteit. Voor architectuur gaat de redenering niet op. Er valt nauwelijks enig verband te constateren tussen de (wel aanwezige) verschillen in waardering voor oud en modern en de sociale achtergrondvariabelen.

De toepassing van de psychologische informatietheorie, ontwikkeld voor het verklaren van verschillen in waardering voor stimuli in het laboratorium, blijkt in sociologisch veldonderzoek derhalve niet zonder meer een succes. Wanneer we kunstmatige, abstracte stimuli vervangen door kunstvoorwerpen die in het dagelijks leven worden waargenomen, kunnen we er niet omheen dat semantische aspecten een minstens even grote rol spelen als formele aspecten. Ook semantiek kan geïnterpreteerd worden als informatie en kan in termen van complexiteit worden uitgedrukt: bij sommige kunstwerken is het moeilijker om de juiste betekenissen te vinden dan bij andere. Bij zowel architectuur als schilderkunst is de semantische complexiteit omgekeerd evenredig aan de formele complexiteit: moderne objecten die er niet ingewikkelder uitzien dan traditionele kunstvoorwerpen, vergen een grotere informatiecapaciteit om de betekenis ervan te doorgronden, en deze semantische complexiteit overheerst in de beleving de formele complexiteit. De hieruit volgende voorspelling, dat moderne objecten hoger gewaardeerd worden door personen met een grotere informatiecapaciteit, blijkt voor schilderijen goed op te gaan, en voor architectuur niet. Een conditie voor de geldigheid van de informatietheorie lijkt daarmee ook te zijn de mate waarin kunstvoorwerpen maatschappelijk als objecten van esthetische waardering worden gedefinieerd (schilderijen), dan wel als gebruiksvoorwerp (architectuur).

Literatuur

- Berlyne, D.E. (1971). *Aesthetics and psychobiology*, New York: Appleton.
- Berlyne, D.E. & Madsen, K.B. (1973). *Pleasure, reward, preference*. New York: Academic Press.
- Driessen, F. (1981). Voorkeuren voor aspecten van het stedelijk leefmilieu. *Mens en Maatschappij*, 56(2), 173-200.
- Driessen, F. & H. Beereboom (1983). *De kwaliteit van het stedelijk leefmilieu*. Utrecht: Sociologisch Instituut.
- Ganzeboom, H.B.G. (1982). *Beleving van Monumenten I*, wetenschappelijk verslag. Utrecht: Sociologisch Instituut.
- Ganzeboom, H.B.G. (1983). *Beleving van Monumenten II*, wetenschappelijk verslag. Utrecht: Sociologisch Instituut.
- Ganzeboom, H.B.G. (1984). *Cultuur en informatieverwerking*. Dissertatie Rijksuniversiteit Utrecht.
- Ganzeboom, H.B.G. (1989). *Cultuurdeelname in Nederland*. Assen: Van Gorcum.
- Knulst, W.P. (1989). *Van vaudeville tot video*. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Meuwese, W.A.T. (1980). 'Experiencing Environments', *Methodology and Science*, 13(2), 100-113.
- Schellekens, H.M.C. *De straat*. Dissertatie Technische Hogeschool Eindhoven.

Facetten van de sociale psychologie

Liber Amicorum

Prof. dr. W.A.T. Meuwese

Redactie:

Joost van Andel
Marijke van Vonderen

Eindhoven: Technische Universiteit, Faculteit
Wetenschappen en Maatschappijwetenschappen,

1990: 205 - 212.

ISBN 90 6778 018 9